

սամբ նոյնութեամբ Օրմանեանի Ազգապատկանին մէջ⁽¹⁰⁾։ Յովհաննէս Սերաստացի (էջ 27-29, և Գիւտն Հայոց Պատմութեան, Ժ, էջ 387-390 համառօտեալ) ընդօրինակած է Չամչեանէն, բայց աւելցուցած է հետեւեալ տողերը.

Դարձ արարեալ ի կեսարիայ Անանիա կաթողիկոսն՝ եկն ի Սերաստիա մայրաքաղաքս, և նստաւ ի անդի իւրեւմ ի վանս Ս. Նշանի այլ ամս երես, և հոտեալ նմա հրուէր վերին կաշմանն փախեցաւ առ Բրիտտոս և եղաւ մեծաւ պատուով և փառօք ի չիբմի ի հարաւակողմն մենաստանիս արաքայ պարտպի հեղեցւայն, հուպ ի յարմն առաջի փակեալ դրանն, և պատարի երթեկեաց զամբարան նորին մինչև ցոյսօր ժամանակի։

Ղեանդ վ. Փիրզաւէմեան «ցայսօր ժամանակի» բառերուն քով աւելցուցած է ՍԻՁ (656 = 1207) թաւականը, որ չկայ Երեսնադէմի օրինակին մէջ (էջ 30) և չի համապատասխաներ իրականութեան։ 1207ը Անանիայի մահուան թաւականն է ըստ Չամչեանի։

Երեսնադէմի թ. 3363 ձեռագրին մէջ (էջ 228) ընդօրինակուած է Անանիա կաթողիկոսին հետեւեալ տաղանոցիւրը.

Այս գամբարանիս, եղին զմարմին,
Տուն Անանիա Կարոյիկոս ին
Որ օծեալ նստաւ վեհապետ ողբիս
Ի վերան չակ սք մեմաստանիս
Սա էր ողբակոսն Պսոսի մեծին
Պեհադարն կոչեալ մեծ հայրապետին
Ժամանակով վախճան մեծ կեկոց նորին
Թախին վեց հարիւր յիսուն և վեցին

Յովհաննէս Սերաստացիի ձեռագիր պատմութեան այն օրինակին մէջ, զոր տեսած է Ղ. վ. Փիրզաւէմեան, հետեւեալ յաւելումովն տեղեկութիւնը դառնուած պէտք է ըլլայ.

Եւ յետ իբր 618 տմաց, յաւարս տեսուչ Յովհաննէս կաթողիկոսի Սերաստացւոյ, չինեցաւ ի վերայ նորա վաչկուչ չիբմ արդեամբ Բիւլէքճեան պարտն Յովհաննէսի. ՌՄՀԴ, 1825 (Իլուսն Հայոց Պատմութեան, Ժ, էջ 390)։

(10) Արշակ Աւայոյանեան (Պատմութիւն Հայ Կեսարիոյ, էջ 138-139), հետեւած է Օրմանեանի և Յովհաննէս Սերաստացիի, որ սակայն Չամչեանէն ընդօրինակած է։

ԻՄԱՍՏԱՆԻՐԱԿԱՆ

ԿՐՕՆՔ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԿՐՕՆՔԻ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ԸՆԴՀԱՐՈՒՄԸ

ՀԻՄ

Գիտական տեսութիւններ Լեթակայ երգած են ընդհարումներու, ինչպէս կրօնական գրութիւններ զուրկ չեն եղած նոյն այդ կայութենէն։ Հետեւաբար կան ընդհարումներու երեք վիճակներ. — Գիտութիւն և կրօնք, գիտութիւն և գիտութիւն, կրօնք և կրօնք։ Միջափայլը գիտնալու, զայն կառավարելու և յօգուտ իրեն դործածելու միջոցը մարդուն մէջ միշտ գոյութիւն ունեցած է և արտայայտուած՝ դանաղան կերպերով։ Մարդուն և իր միջափայլին յարաբերութիւնը երբ անապահովութեան ու անկայունութեան զգացում յառաջ կը բերէ մարդուն մէջ, ան կը փնտռէ միջոց մը կամ միջոցներ՝ ձերբադատուելու համար անխորժ այդ վիճակէն։ Կեանքին ու տիեզերքին փոփոխութեան Լեթակայ ըլլալը կը կադմէ այս երկուքը վարող անփոփոխ միակ սկզբունքը. սակայն դոյ եղող կարգը խախտող որեւէ փոփոխութիւն անպնկալ և անբաղձալի անհանդարտութեան զգացումի մը պատ-

Այս յիշատակագրութենէն կը հետեւի թէ Յովհաննէս Սերաստացիի օրով Անանիայի գերեզմանին վրայ տապանաքար չկար, և, հաւանականաբար, ըստ աւանդութեան, գերեզման մը ցոյց կը տրուէր իբրեւ Անանիա կաթողիկոսինը, անոր մահէն շուրջ 600 տարի ետք։

Տապանաքարին վրայ արձանագրուած թաւականը քաղուած է Չամչեանէն։

Տապանաքարը հրատարակած է նաև Գ. Սրաւոնձեանց (Փորոս Աղբաւ, Ա, էջ 179), ուր 6րդ և 7րդ տողերուն «մեծ» բառին տեղ կայ «սուրբ»։

Փարիզ

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

(Մանցեալը յաջորդիւ)

ճառ կ'ըլլայ: Մարդ կ'ուզէ գիտնալ չըջապատը և վատահ ըլլալ անոր օրէնքներուն՝ որդէսդի կարենայ այսպիսով ապահովութեան զոյգացում մը վայելել:

Կրօնքի և գիտութեան ընդհարումը անհրաժեշտաբար ընդհարումն է մարդուն ներաշխարհին՝ երբ դէմ յանդիման կու գայ կեանքի և տիեզերքի մասին հակասական տեսութիւններու բացատրութիւններուն և եղբակացութիւններուն, որոնցմէ մէկը կամ միւսը ընդունելով իրը ճշմարիտ՝ զոհացուցած պիտի ըլլայ իր հետաքրքրութիւնը, և սպահոված՝ մարդուն և իր չըջապատին միջեւ նուազագոյն պրկում և չիտթութիւն ունեցող յարաբերութիւն մը:

Կրօնքի և գիտութեան դարաւոր ու տափախին շարունակուող բախումին կրնանք նայիլ իրր փաստ՝ թէ ճշմարտութեան ամբողջութիւնը դեռ ևս զաղանիք է մարդուն համար. ամբողջութիւն մը՝ ուր կրօնք և գիտութիւն կարենան հաշտութեամբ ապրիլ:

Հարցեր

Բնական և բարոյական երեւոյթներ տառապանք ու խռովք կը պատճառեն մարդուն: Բնութեան երեւոյթներ (երկրաշարժ, ջրհեղեղ, սով, հիւանդութիւն), և մարդկային — ընկերային երեւոյթներ (պատերազմ, զոյգութիւն, նախանձ) զոյգութիւն ունին: «Չարի Հարցք» կ'ընդգրկէ այսպիսի երեւոյթներու զոյգութեան պատճառներուն քննութիւնը: Անաստուածներու և անհաւատներու համար, կամ անոնց՝ որոնք տիեզերքի ու կեանքի մեքենական բնոյթին կը հաւատան, այս հարցը զոյգութիւն չունի: Անոնք որոնք կը հաւատան Աստուծոյ զոյգութեան, հարց կու տան Յորէն ի վեր. «Ինչո՞ւ չարիք զոյգութիւն ունի: Եթէ Աստուած ամենակարող է, արդար է ու մարդկութիւնը կը սիրէ, ինչո՞ւ բարի մարդիկ ենթակայ կ'ըլլան տառապանքի, թշուառութեան, վիշտի, դառնութեան և անձկութեան: Ինչո՞ւ Աստուած չ'արգիլէր չարիքը»: Այս հետաքրքրութեանն ըզխող պատասխաններ անմիջական զոհացում և խաղաղութիւն տուած են մարդկութեան ժամանակի ընթացքին, սակայն «Չարի Հարցք» առեղծուած մը ըլլալու հանդամանքին մէջ է տակաւին: Լուծումներ աւելի կը ծառայեն

չարիքը դիմակալելու, տառապանքը սփռիլու, ցաւը դարձանելու և անձկութիւնը մեղմացնելու, քան՝ այդ երեւոյթներու զոյգութեան պատճառները լոյսի բերելու: Կրօնք և գիտութիւն զոհացուցիչ տեսական լուծում չունին այս հարցին առնչութեամբ, սակայն կան զործնական լուծումներ հաւատքի, կամքի, կրօնական համոզումներու, բժշկութեան և գիտական արուեստարանութեան միջոցներով: Հետեւաբար, տարբեր մակարդակներու վրայ և տարբեր կեցուածքով՝ նոյն արդիւնքին և զործնական լուծման կը հասնին կրօնք և գիտութիւն կարելու հարցի մը կալուածին մէջ:

Գիտութեան բնապաշտ և կրօնքի գերբնապաշտ կեցուածքը, ու այդ տեսակետներու պատճառած ընդհարումը տեսական ուրիշ հարց մըն է: Գիտութիւնը կ'ընդունի բնական օրէնքներ, աշխարհ մը՝ ուր կարելի ըլլայ բացատրել ամէն երեւոյթ և քննութեան ենթարկել զանոնք, կանխագուշակել արդիւնքներ տուեալ որոշ պայմաններու առկայութեամբ. աւելին, աշխարհ մը՝ ուր կարելի ըլլայ պայմաններ ղեկավարելով արդիւնքներ կանխորոշել: Գիտութեան համար միակ կարելի աշխարհը ա'յն է, ուր կարենանք երեւոյթները բացատրող պատճառներ գտնել և տալ: Կրօնքը, միւս կողմէ, կ'ընդունի բնական օրէնքներ վերանցնող գերբնականը: Կ'ընդունի անիմալի և անբացատրելի տարբերու զոյգութիւնը: Օրինակ, հրաշքներ թէ՛ կ'ակնկալին և թէ՛ կ'ընդունուին գերբնականի օրէնքներով: Սակայն բնապաշտներ կը մերժեն հրաշքներու ո'չ միայն զոյգութիւնը՝ այլ նաեւ կարելիութիւնը, որովհետեւ բնական օրէնքներով չեն կրնար բացատրուիլ: Մարդիկ յաճախ աղօթած են անձրեւ ունենալու համար: Ինչպէ՞ս կարելի է այս ընել երբ օդերեւութաբանութեան մասին գիտենք: Նոյն ձևով, ինչպէ՞ս կարելի է հիւանդներու առողջութեան համար աղօթել, երբ մանրէներու զոյգութեան մասին գիտենք: Այսպիսի պարագաներու աղօթել և միաժամանակ ընդունիլ գիտութեան ծանօթութիւնները իմացական պարկեղտութեամբ զփուար է: Սակայն ինչ ալ ըլլայ այս զփուարութեան լուծումը, անհոգօրէն զանց չենք կրնար առնել այս հարցը:

Գիտնականներու հետաքրքրութեան և աշխատանքին առարկայ եղած է տիեզերքի ծագումն ու վախճանը: Նոյն այդ հարցը կրօնքի զլխաւոր մտահոգութիւններէն մին զարձած է: Արդի բնագիտութեան ներադարձութեան օրէնքին համաձայն, տիեզերքի մէջ անօդապարծելի ուժի և օդապարծելի ուժի համեմատութիւնը կը բարձրանայ, հետեւաբար տիեզերքի բարեխառնութիւնը միակերպ միճակի մը պիտի յանդի և օդապարծելի ուժ պիտի չմնայ: Այս միճակին իբր հետեւանք բնագիտական և քիմիական գործողութիւնները պիտի դադրին և նոյնինքն կեանքը պիտի դադրի: Ըստ խորհողներու, եթէ տիեզերքը վերջ մը ունի, սկիզբ մը ունեցած ըլլալու է: Եթէ տիեզերքը սկիզբ մը ունեցած է, անհրաժեշտաբար զերադոյն և սկզբնական շարժիչ ուժ մը, ստեղծող մը գոյութիւն ունի: Աստուծոյ գոյութիւնը փաստող միջնադարեան տիեզերաբանական փաստարկութեան համաձայն, «քանի որ շարժում գոյութիւն ունի, Առաջին Շարժիչ մը պէտք է ընդունիլ»: Այսպէս, կը տեսնենք թէ իբր արդիւնք՝ բնագիտութիւնը կու տայ մեզի ինչ որ աստուածաբանութիւնը ընծայած է: Անշուշտ այս չի նշանակեր թէ երկու բացատրութիւնները նոյն ստորոգելներով կ'որակեն նախաշարժ այդ ուժը:

Տարուինի եղափոխութեան տեսութիւնը եթէ ընդունինք այնպէս ինչպէս որ կայ, առանց քննարկութեան, անհրաժեշտաբար ընդունած կ'ըլլանք կեանքի մեքենական բնոյթ մը. միաժամանակ ընդունած կ'ըլլանք նաեւ թէ կեանքը կարելի է հասկնալ այն ատեն՝ երբ կարենանք բացատրել նոյն այդ կեանքի բնագիտական և քիմիական գործողութիւնները: Գիտնականներ փորձած են կեանք յառաջ բերել տարրալուծարանի փորձանօթներու մէջ, հիմ ունենալով կենդանի աշխարհի բնագիտական և քիմիական գործողութիւններու օրէնքները, և օդապարծելով այդ օրէնքներուն մասին իրենց ունեցած ծանօթութիւնները: Սակայն այդպիսի ըզձանք մը կարելի է եղած գոհացնել, ո՛չ ալ այդպիսի փորձ մը՝ յաջողութեամբ պտակել: Տակաւին զաղտնիք մըն է էութիւնը այն տարրին՝ որ միւս բոլոր համահասարակ տարրերուն բաղադրութեան կեանք

կու տայ, ու զայն կ'օժտէ աճելու, բազմանալու, փոխարկութեան և միջավայրին յարմարելու յատկանիչերով ու յատկութիւններով: Տարուինի յարմարագոյնի բնութեան տեսութիւնը կենդանի աշխարհին մեքենական կարգ մը կը վերադրէ: Արդի ժառանգականութեան օրէնքները չեն պաշտպաներ այս տեսակէտը: Ըստ կարգ մը գիտնականներու, եղափոխութիւնը մեքենական չէ, այլ՝ ստեղծագործ, այսինքն եղափոխութիւնը ծրագրուած է: Ծննդական սկզբնական տարրերու մէջ յառաջ եկած փոփոխութիւններ «տեսակ»ներու միջեւ տարրերութիւններ կը յառաջացնեն, ու այդ փոփոխութիւնները որոշիչ ազդակներ են «տեսակ»ի մը գոյատեւումին: Այս փոփոխութիւնները, ըստ կարգ մը գիտնականներու, ծրագրուած են, հետեւաբար եղափոխութիւնը ծրագրուած է, և այս երեւոյթը կը պահանջէ Ծրագրող մը: Ըստ Թ. Ալուրի-նացիի, «քանի որ իրեր և բաներ ծրագրի գոյութիւնը ցոյց կու տան, պէտք է ընդունիլ ծրագրող իմացականութիւն մը»: Կեանքի գոյութիւնը բացատրող վախճանաբանական տեսակէտին բաժնեկից կ'ըլլան զիտութիւն և կրօնք, տարրեր դարերու պատկանող մտածողներու աշխատանքին իբր հետեւանք:

Բանականութեան և հաւատքի յարաբերութիւնը վերլուծումի ենթակայ եղած է կրօնքի և զիտութեան ընդհարումի պատմութեան մէջ: Տասնմէկերորդ դարու վէճերէն է հաւատքի կամ բանականութեան զերադասութիւնը՝ Աստուծոյ գոյութիւնը ընդունելու իբր միջոց: Ապէլլատի տեսակէտին համաձայն, կասկածը կ'առաջնորդէ հարցումներու և միայն հարցնելով ճշմարիտը կը դառնայ: Բանականութիւնը միջոցն է հասնելու ճշմարիտի հաւատքին: Անբացատրելիին և անիմանալիին զիմաց երբ անօգնական կը զգանք, անհրաժեշտ չէ հաւատքի դիմել և անտեսել բանականութիւնը: Սակայն բանականութիւնն ալ իբր մէկ մասը մարդուն՝ անօգնական է երբեմն. ըստ Այնըլթայնի, «երբ անծանօթի սեմինք, կը դառնանք Աստուծոյ նախասահմանին առջեւ»:

Երեւոյթներ բացատրել կը նշանակէ նախ հաւատալ այդ երեւոյթներու գոյու-

թեան: Գիտութեան փորձը՝ քննելու և բացատրելու երևոյթներ, կը նախնականորէն գիտութեան հաւատքը այդ երևոյթներու գոյութեան հանդէպ: Մարդիկ գիտական տեսութեանց կը հաւատան առանց անոնցմէ իւրաքանչիւրը կամ որեւէ մէկը անձամբ քննած ըլլալու, ինչպէս կը հաւատան յայտնութեան ճամբով մարդկութեան ընծայուած ճշմարտութեանց: Փորձառութիւններ դոյութիւն ունին տարրեր մակարդակներու վրայ: Զգացական և բարոյական փորձառութիւններ այնքան իրական են, որքան իմացական փորձառութիւններ: Հաւատքի ճամբով բնդունուած ճշմարտութիւններ այնքան իրական են, որքան բանականութեան ճամբով բնդունուած իրողութիւններ: Գիտական հարցերու պարագային Աստուածաշունչէն մէջբերումներ կատարելու խնդրին առնչութեամբ Թոմասինի Մեծ Դքսուհին ուղղուած նամակի մը մէջ կայիլէ՝ կը գրէ. «Բնութիւնը անողոքելի է և անփոփոխ: ան ո՛չ մէկ պարագայի օրինազանց կը գտնուի իրեն պարտադրուած օրէնքներու հանդէպ, և դործելու իր խրթին պատճառներուն ու մեթոտներուն մարդոց կողմէ անհասկնալի մնալը ո՛չ մէկ տարրերութիւն կ'ընէ իրեն համար: Այդ իսկ պատճառաւ, այնպէս կը թուի թէ ոչինչ Ֆիդիքական, որ մեր առջեւ կը գրուի զգացողութեան-փորձառութեան կողմէ, կամ որ կը փաստուի անհրաժեշտ ցուցարկութիւններով, պէտք է դատաստանի բերուի՝ վկայ ունենալով Աստուածաշնչական մէջբերուած պարբերութիւններ, որոնք կրնան տարրեր նշանակութիւն ունենալ իրենց բառերուն ետին»:

ԿՐՕՆԻԹԻ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ՅԱՐԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Գիտութիւնը մարդկային յառաջդիմութեան և ճշմարտութեան ի խնդիր փնտռութիւն է: Սակայն գիտութիւնը կը սպառնայ մարդկութեան, որովհետեւ գիտական ծանօթութեանց մարմինը առանց ողիի կիրարկել կը փորձեն մարդիկ: Ինչպէս ըսուած է. «Կը փորձենք գիտութեան դիակը դնել»: Գիտութիւնը չէ որ կ'որոշէ ընկերութեան մը արժէքները, թէեւ կ'ազդուի այդ արժէքներէն և կ'ազդէ անոնց վրայ: Գիտու-

թիւնը չի կրնար որոշել թէ իր ջանքերուն արդիւնք՝ հիւլէական ուժի սկզբունքները ինչպէ՞ս պիտի գործածուին: Գիտութիւնը, թէեւ օգտակար՝ բերքերու յաւելման, չի կրնար որոշել թէ երկրագունդի կարգ մը մասերու առատ բերքին մնացորդը ինչպէ՞ս պիտի գործածուի, երբ ուրիշ մասերու մէջ խիտ բնակչութեան և տեղական բերքերուն համեմատութիւնը մարդկային ողորմելի վիճակ մը յոռաջ կը բերէ: Գիտութիւնը գէնքեր կրնայ հնարել, սակայն մարդկային կեանքի նուիրականութեան հանդէպ դրական կեցուածք չի կրնար պարտադրել: Գիտութիւնը հաղորդակցութեան միջոցները կրնայ զարգացնել, սակայն մեքենավարներու և օդանւորդներու վարուելակերպը չի կրնար որոշել: Գիտութիւնը կրնայ մեքենաներ հնարել մարդկային արագութիւնն ու ճշգրտութիւնը դերապանցող, սակայն անոնց հետեւանք եղող անդործութեան երևոյթով չի մտահոգուիր: Գիտութեան յառաջդիմութեամբ մարդկութեան տրուած միջոցներու գործածութեան ձևեր կը պատկանի գիտութեանէ դուրս կալուածի մը՝ արժէքներու, հաւատքի, համոզումներու կալուածին: Բարոյականի զաղափարը, լաւ-գէշի, ճիշդ-սխալի, չար-բարիի յղացքները վարուելակերպի չափանիշեր կը պարունակեն, կրօնական և հոգեկան արժէքներու տարրեր: Մարդկային կարողութիւններու, մարդկային բանականութեան, իմաստութեան, երեւակայութեան, հաւատքի ու մտատեսութեան միջոցաւ ներկայիս դոյութիւն ունեցող ճշմարտութիւններու, հնարքներու, դիտերու, տեսութեանց, սկզբունքներու գործածութեան ընդմիջ ու մեթոտը կրօնական և հոգեկան արժէքներու կնիքը կը կրեն:

Գիտութեան յառաջդիմութիւնը չի նուազեցնէր կրօնքի անհրաժեշտութիւնը՝ իբր աղբիւր մարդկային արժէքներու, թէեւ կը պահանջէ բարեւըրում այդ անհրաժեշտութեան արտայայտութեան մէջ: Գիտութիւնը կ'ըսէ թէ ինչ կ'ըլլայ, կրօնքը՝ թէ ինչ պարտի՝ ըլլալ. այսինքն, կրօնքը կ'արժեւորէ պատահար մը, մինչ գիտութիւնը կը նշմարէ, կ'որակէ և կը բացատրէ զայն: Միւս կողմէ կրօնքներու դոյութիւնը, մարդկութեան զբաղման կեցուածքը կրօնա-

կան համոզումներու հանդէպ չեն կրնար կասեցնել զիտութեան յառաջդիմութիւնը երկրագունդէն անդին՝ միջոցին քննութեան ի խնդիր տարուած աշխատանքներուն մէջ, ինչպէս որ չեն կրնար կասեցնել նոյն այդ զիտութեան՝ երկրագունդի վրայ մարդկային անձնականութեան ու մտքի բնոյթին և պաշտօնի ու գործելակերպի ծալքերուն թափանցելու փորձերը:

Եթէ մարդուն համար կարելի է դտնել և զիտնալ վերջնական ու գերադոյն ճշմարտութիւնը, ապա միայն կրօնքի և զիտութեան համադործակցութեամբ այդ կարելիութիւնը կ'իրագործուի: Մարդկութիւնը չի կրնար զադրիլ փնտռելէ և չի կրնար զադրիլ արժեւորելէ անցեալէն հրամցուած կրօնական և զիտական ճշմարտութիւններ: Սակայն թէ՛ կրօնքի և թէ՛ զիտութեան փնտռուողը կ'անցնի մարդկային ընկերութիւնը, մէկ կողմէ հասնելով անկենդան աշխարհին և տիեզերքին, միւս կողմէ՝ ձգտելով գերբնականին: Արդի կեանքին մէջ, ուր զիտութիւնը կը թուի տիրապետել, կրօնքի անհրաժեշտութիւնը, մանաւանդ արժէքներու և մարդկային (անհատական և հաւաքական) փոխ-յարաբերութիւններու կալուածին մէջ, հրամայական է:

Ինչպէս Թրանսիս Պէյքըն ըսած է. «Քիչ մը իմաստասիրութիւն մարդկային միտքը կը հակէ դէպի անաստուածութիւն. խորացում մը իմաստասիրութեան մէջ՝ զայն կը տանի կրօնքին»: Նոյնն է պարագան զիտութեան, երբ զիտական ծանօթութիւններ կը դատենք զիտութեան դանդուածէն, և երբ մա'նաւանդ կ'անջատենք այդ ծանօթութիւնները զիտական ոգիէն ու կ'ընդունինք զիտութեան բեկորները իբր բացարձակ ճշմարտութիւն, կարծեցեալ առարկայական կեցւածքով մը: Գիտութիւնը զոյութիւն ունի մարդկային ընկերութեան պարունակին մէջ. իր զոյութիւնը կ'առնէ մարդկային կարողութիւններէն և կը կիրարկուի մարդկութեան կողմէ՝ մարդկութեան համար: Այդ նոյն մարդկային ընկերութեան բաղկացուցիչ մէկ մասը կը կազմէ կրօնքը իբր զանաւորութիւն և վարդապետութիւն, իբր հաւատք կամ անհատական փորձառութիւն, իբր վարք կամ վարուելակերպ: Հանճարեղ

զիտականներ և կրօնականներ, զիտութեան համատուսանողներ և հասարակ հաւատացեալներ կը բաժնեն հիացումի տ'յն զգացումը, որ կ'արթննայ և կը գրաւէ անոնց միտքն ու հոգին՝ ի տես կեանքի և բնութեան օրէնքներուն մէջ առկայ ներդաշնակութեան: Մարդուն միտքը առաւել կամ նուազ չափով կը զբաղի և կը խռովի՝ երբ հոգին զիմադրաւէ անբացատրելին և անիմանալին: Տարբալուծարանի մը մէջ խխունջի մը քննութիւնը, փոքր այդ մարմնին մէջ զտնուած ծալքերը, զեղձերը, կենսաբնադիտական ու կենսատարբարանական գործողութիւնները և զոյատեւումի ուժը՝ կենսաբանութեան ուսանողին համար կրնան կրօնական փորձառութիւն մը ըլլալ, զիտական փորձառութեան զուգահեռ:

Ապրող ըջիջներու էական բաղկացուցիչներն են սպիտները. դանոնք կազմող տարրերն են բնածուխը, ջրածինը, բորականը, թթուածինն ու ծծումբը: Տիեզերքի մէջ զտնուող քիմիական տարրերէն հինգը քով քովի եկած են որոշ համեմատութիւններով: Ուսողութեան հաւանականութեան օրէնքները հիմ ունենալով, զիտութիւնը կ'ըսէ թէ այսպիսի երեւոյթի մը զոյութեան հաւանականութիւնը տասի հարիւրվաթուներորդ կարողութեան դէմ մէկ է, և միլիոնաւոր տարիներու կը կարօտի նման համեմատութիւններով այդ տարրերուն իրարու քով դալը և մասնաւոր նախատիպով մը միանալը: Աւելի'ն. կենսապարզեւ սպիտի միացման նախատիպը, հակադրուած միւս բոլոր նախատիպերուն, տասի քառասունութերորդ կարողութեան դէմ մէկ հաւանականութիւն ունի զոյութիւն առնելու: Այս բոլորին զիմաց, մարդ կրնայ մտածել. «Միայն անաստեան Միտքը, միայն Աստուած կրնար զիտնալ այս և կեանք տոնգծել»: Կրնայ ըսել. «Ձեմ զիտեր ինչպէ՞ս այս պատահեցաւ»: Կամ՝ «Բնական օրէնքներով տակաւին կրնանք բացատրել»: Առաջին կեցուածքը զոյ եղող երեւոյթներ բացատրելով այդ երեւոյթներու ծագման առնչութեամբ հաւատք մը կ'ընդդրկէ: Երկրորդը՝ թուամոգրթ ուղեղներու ապացոյց է, երբ միտքը անզիտութեան հաւորուած է ու չի փնտռել: Երրորդ կեցուածքը տիեզերքին և կեանքին բացատրելի բնոյթ

կը վերադրէ՝ անտեսելով նոյն այդ բացատրութեան ընթացքին երևան եկած և զայնիք զժառանգութիւններ։ Ժամանակը միայն կրնայ վկան ըլլալ թէ մարդկութիւնը բանականութեամբ պիտի կարենա՞յ զոչնապուցիչ լուծում մը դնել «ինչո՞ւ կեանք զոյութիւն ունի» հարցումին։

Տակաւին կայ յաւիտենութեան, անմահութեան գաղափարը։ Կրօնական իմաստով, մարդուն հոգին (անհատականը) կ'ապրի մարմնի տարրալուծումէն ետք։ Կեանքի մեքենական բնոյթին հաւատացողներ սրտի վերջին արոյթին մէջ, մարմնին հետ հոգիին ալ մահափճութեւն կը տեսնեն։ Սակայն այս խումբին մէջ կան անհատներ, որոնք կը տրտմին որ իրենց հաւատքը այսպիսի կեցւածք մը կը պարտադրէ իրենց։ Ուրիշներ երկերու, սերունդ ապահովելու, բարի կամ չար գործերով նշանաւոր ըլլալու մէջ կը տեսնեն անմահութիւնը։ անշուշտ այլապէս թա՛ն անմահութիւն մըն է այս կրօնական իմաստով։

Ինչ ալ ըլլան տուեալ ժամանակի և միջավայրի մը մէջ մարդուն հաւատքն ու դիտական հմտութիւնը, միակ կարելի կեցւածքը հարցաքննելն է հաւատքը, ո՛չ քան դելու, այլ՝ վերակառուցանելու նպատակով, հարցաքննելն է դիտական հմտութիւններն ու ծանօթութիւնները, ո՛չ տրտմելու և պարզապէս հերքելու, այլ՝ նոր թափով մը ընդլայնելու դիտական հորիզոնը։ Սակայն այդ կեցւածքին անջատելի մէկ մասն է մարդկային զանազան միջոցներով մեր գաղափարները կարելի ներդաշնակութեամբ իրարու քով բերելու փորձը։ Կրօնքին կարելի է մօտենալ դիտական կեցւածքով, և դիտութեան կարելի է մօտենալ կրօնական համոզումներով և հոգեկան արժէքներու չափանիշներով։ Մասնակի ուսումնասիրութիւն և մակերեսային արժեւորում կ'առաջնորդեն չիտթութեան։ Հմտութիւն և դիտութիւն ունենալ այնքան կարեւոր են, որքան այդ հմտութիւնն ու դիտութիւնը կիրարկելու կերպեր որոշելը։ Քնններորդ դարը տակաւին կրնայ վկան ըլլալ կրօնքի և դիտութեան դարաւոր ընդհարումի լուծման, կրօնքի և դիտութեան համագործակցութեան ողին ապահովելով։ (Վերջ)

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԵՒՍԵՐԻՈՍ ԿԵՍԱՐԱՅԻ

Եւսերիոս Կեսարացիի եկեղեցական Պատմութեան հայերէն թարգմանութիւնը տպուած է վկնեսիկ 1877 թուին։ Այդ հրատարակութեան համաձայն նախկին թարգմանութեան Տասներորդ Գլուխի 20-րդ Գլուխը — Խօսք վասն լուսաւորութեան իրաց եկեղեցիաց — կը մնայ թերի։ Պակսոդ հասուած էն քաղաքային մաս մը կը դնուի Ս. Աթոռոյ Թիւ 1 Ճառքնաթիւին մէջ — Հատոր Գ., էջ 146ա-149ա — որ սրտէջ չափով չահեկան ըլլալուն կը ներկայացնենք ստորեւ։

Ով քահանայր Աստուծոյ, որ զգեցեալ էք զհանդերձ փրկութեան և զպսակն երկնաւոր փառացն և զաւսումն Աստուծոյ և զպատմութեան քահանայութեանն և զհոգին սուրբ և զու սվ զովնստ նոր տաճարի սրբոյ Աստուծոյ, որ պատուեալ է իմաստութեամբ որ յԱստուծոյ, որ արդեամբք և տառելիաւ գործովք և առաքինի բնաբնութեամբք սքանչելի ևս, զի ինքն Աստուած որ ունի զամենայն զօրեղերս, տառել պատուովք պսակաց զքեզ, զի ի վերայ երկրի շինեսցիս տաճար Աստուծոյ բանին և միածնի նորա, և եկեղեցի նորա սուրբ և փառաւորիչ Աստուծոյ, եթէ ոք կամեսցի կոչել զքեզ Բեսելիէլ նոր ճարտարապետ խորանին Աստուծոյ, կամ Զարարարէլն այն, որ մեծացոյց զփառս վերջին տաճարին քան զոռաջինն։

Այլ զուք ով զոսինք հաւտին Քրիստոսի, բնակութիւն բանից բարեաց և տեղի խրատու զգաստութեան և լուր սիրելի տառուածապաշտութեան։ Եւ որքան այնքակ որ յառաջագոյն ի լսելիս ձեր ընդունէին ի ձեռն աստուածեղէն ընթերցուածոց, զօրհնութիւնս աստուածապատմութեան և զսքանչելիս Տեսն մերոյ և նազնութիւնս որ լաւ մարդկան աւրանա-